

MIT ÉR A MAGYAR, HA — « KÉZIRATOSAT » ÍR?

Levél a szerkesztőhöz a Füzetek 2. számáról

Kedves Péter,

Az ügyesen választott cím (Mit ér a kéziratos irodalom, ha — magyar?) a nagy kérdőjellel a végén szinte provokál a válaszra. Maguk a szerzők, illetve a magyarországi szerkesztők írásban és szóban is inkább arra hajlanak, hogy már előlegezzék: « szart », — miközben persze azt remélik, hogy az olvasó gyorsan megcáfolja őket: « dehogy is! » Nos lehet, hogy ezzel már meg is jelöltem a magyar szamizdat legfontosabb funkcióját, s ami most jön, az csak a felhívítása mind a « szar »-nak, mind pedig a « dehogy is »-nek.

Induljunk ki a legrosszabb feltételezésből, tudniillik hogy az egész szart sem ér. A kiadvány ebben az esetben is nagyon fontos és nagyon jó dolog, mert végre tükröt kap a magyar társadalomnak az a kis része, amely megpróbál önállóan gondolkodni. Mint egy galériában az egymás mellé akasztott képek, úgy tekintenek ránk a különböző írások, és az ember (de a szerző is) végre láthatja, mi a termés, bólogathat, vagy fejcsóválva bosszankodhat. Ez nagyon fontos, hiszen már Csokonainak is az volt a legfőbb baja, hogy vagy nem olvasták, vagy csak kéziratban olvasták, és akik olvasták, az okosok, azok is csak a vármegyén belül tették ezt, a zsíros vármegyei papírok hátoldalát böngészve. A Magyar Füzetek legfőbb erénye talán éppen az, hogy nem ilyen vármegyei papírra nyomták. Nem is annyira az a körülmény, hogy Párizsban jelenik meg, mint inkább az, hogy « hideg »,

részvétlen, professzionista jellegű kiadvány, hathat jótkonyan. A fenti ordénaré hasonlatnál maradva: a szar természeténél fogva meleg, trágyaértéke azonban először csak akkor állapítható meg, ha nem a gőzölgő trágya-dombon, hanem sterilebb körülmények között vizsgáljuk (és most ígérem, a továbbiakban nem leszek ilyen anális).

Tovább lépve: a magyar szamizdat eme antológiája azonban nem is olyan rossz, inkább csak leleplezően egyoldalú és érzelmes. Első, a kötetbe magába fölvetett kritikus, Vajda Mihály nagyon pontosan és szimpatikusan elemzi ezt. A Te utószavad, amely az igazi politikai kultúrát hiányolja (« Nem politikus a magyar! ») szinte fölöslegessé is teszi a további megjegyzéseket. Hadd fűzzek hozzá mégis egyet és mást eme első kritikákhoz.

A legjobb írások, a legelgondolkodtatóbbak, paradox módon éppen azok, amelyek maguk nem « gondolkodók », hanem csak ténymegállapítók. Messze kimagaslik a kötetből Csalog írása, amelyet a szovjet büntetőtáborokat megjárta « ügyefogyott » bácsi elbeszélése alapján jegyzett föl, — nemcsak a riportalany személye, élményanyaga, hanem a szövegvisztaadás döbbenetes hitelessége és ereje folytán is. Vagy Solt Ottilia beszámolója a magyarországi szegénység mai formáiról és kiterjedéséről. Ugyanígy a csak töredékesen leközölt Szelényi cikk, amely a mai kelet-európai országok felemása, — mondjuk ki nyugodtan azt, amit Szelényi is kimond: junker-típusú — fejlődését mutatja be egy olyan konkrét példán keresztül, mint amilyen az « új munkásosztály » esete. Ezek, az ipari társadalomba átlépni nem tudó, ingázó, s otthon a zöldségeskertet kapáló emberek, a háttérben az új formájú nagybirtok-rendszerrel, akiknek láttán lehetetlen az egykori napszámosréteget jelölő « agrárproletáriátus » szót nem megfordítani, és az « ipari-napszámosok » kifejezést megalkotni, ezek az esett, számalmas, tragikusan jellemző és minden további dologra kiható képletek és struktúrák így, kóistolóba, egy csipetnyi méretben is sejtetik, hogy mi a helyzet, mi az igazság, sőt talán egy kicsit azt is, hogy mi a feladat: Európa keleti fele (az Uralig és azon túl is) egyszerűen még nem lépte át a huszadik század küszöbét, óriási terheket, megoldatlan

történelmi feladatokat cipel magával, miközben fél testével (és agyvelejének homloklebenyével) a jelenben hiszi magát, sőt, olyan területeken, mint a centralizált ellenőrzés, vezetés, hadiipar, adatgyűjtés és feldolgozás (az adatfeldolgozáshoz tartozik a jól kontrolált és célzatos adateltitkolás is, ne becsüljük le az ezzel járó financiális terheket és a munkát!), e területeken, meg kell adni, ténylegesen a jelenleg elérhető világszínvonalat képviseli. A legjobb két-három írásból — így Csalog szövegéből is — több árad, mint kétségbeesett vagy gunyoros beszámoló. A szörnyűség, vagy a baj emberi arcot ölt, népi, sőt népközösségi arányokat, — monumentálissá válik (majdnem széppé, mint egy Tolsztoj-novella, vagy egy Eisenstein-film, — de azért ne essünk az érzelmek csapdájába!). A magyar paraszt nem az ellenségét eszi meg, amikor Ivan Vasziljevicsot, a főszakácsot belefőzi a levesbe, hanem csak úgy jár el, mint az ukrainai parasztok, akik a harmincas évek kolhozviszonyai között a saját gyerekeiket is meg-megették néha (és az egyenlőségjel a két eset közt még akkor sem erőltetett, ha tudjuk, hogy a mi paraszt-bácsink « haragudott » Ivan Vasziljevicsre). Sőt tovább mennék: — ez az egymás-evés, ahogy az ávós-civil, főbérlő-albérlő, párttitkár-alkalmazott, galléros-nemgalléros, stb. viszonyban fennáll, mikor hogy, mikor melyik dominál, mindez egy bizonyos távlatból (és ehhez nem kell kiutazni az országból, a távlatot megadják a számok, az adatok!) nagyon egyéolvad, egységes képletté, azonos struktúrává áll össze, s a szükség diktálta kannibalizmus képét kínálja. Ezzel nem akarok sem hamis kibékülést a viszonyokkal, sem pedig valamilyen miszticizmust hirdetni. Egyszerűen csak azt szeretném mondani, hogy a baj megvan, és a bajban az ember másként, kegyetlenebbül viselkedik, rosszabbul él, bűnösebb megoldásokra lel (kényszerül), mint a történelem szerencsésebb helyein vagy időpontjain. Az emberek a bajban sűrű, ragacsos, sokszor véres verejtéket izzadnak, és ez legalább annyira belekötí-ragasztja őket a rossz közegbe, mint a « külső » bajok kényszere. Sőt, mint láttuk, meg is eszik egymást, többnyire persze csak képletesen, de az is egészségtelen; — az emberek az édes szülőtteiket

eszik meg, s ha gondolkodó pályára léptek, akkor éppen a gondolataikat. Ami már majdnem vérfertőzés.

A magyar értelmiség például a « helyzetfelismerésén », az « igényességén » és (uram bocsá') a történelem viharain átmentett « vezetésre-hivatottságán » hízik egy picit kövérebbre, mint az jó lenne. A kötet kifejezetten értékelő-elemző vagy polemizáló írásait ez teszi néha vékonypénzűvé, felületessé. Kenedi a maga nagyon őszinte, szinte már lelkiismeretfurdalásoktól gyötört « mi az ördögöt csináljunk » írásában gyorsan el is ítéli a magyar értelmiség 99,9 %-át, hogy aztán a maradék egy ezrelék nevében azon búsuljon, hogy miért nem képes az értelmiség igazából vezetni. Hogy Vajda ezt avantgardizmusnak nevezi, Te, Péter, pedig rétegérdekek kifejezésének, az mind helytálló, én azonban udvariatlanabban romantikának nevezném, sőt (és itt a magyar történelem speciális öröksége érezhető) romantikus nemesi öntudatnak (tudom, ezért még megköveznek egyszer a budapesti kávéházakban). Nagyon jó volt, hogy a Magyar Füzetek két első száma ebben a sorrendben jelent meg, először a cseh-lengyel polgárjogi írások, s aztán a magyar kéziratos irodalom. Rögtön feltűnik ugyanis, hogy a magyar értelmiség mennyire « szerepet » keres, illetve « játszik », illetve « elmulaszt játszani », míg a nyugodt, konstruktív igényekhez szokott cseh « kispolgárok » jogi intézményeket keresnek, a lengyelek pedig szociális kereteket próbálnak fölépíteni, reális tartalmú erkölcsi-politikai maximumokat igyekeznek nem önmaguk, hanem a társadalom elé állítani. Nem hiszem, hogy a Szelényi-Konrád-féle « Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz »-kötet (amelyre a Füzetekben csak utalás történik) terjesztette volna el azt a nézetet, hogy az értelmiség a szocializmus igazi vezető rétege is lehet majd. Ez a kétszeresen is téves remény (egyszer: hogy itt egy, a nyugati ipari társadalmakat meghaladó társadalom-típusról van szó, másodszor: hogy az értelmiség primér politikai vezető-osztály lehet akár valaha is), inkább csak lecsapódása egy sok évszázados, és évszázadokon át inkább melengetett, mint kiélt igénynek: — úri nép vagyunk (az utolsó ötven évben: európai nép vagyunk). Ha már a szocializmust sózzák

a nyakunkba, akkor legalább legyünk mi benne az urak, — tudom, nagyon vulgarizálok, de mégis ez a tartalma sok kéziratot írásnak, vagy az érzelmi háttere a gunyoros, vicces, sajnos nem mindig elsősorban szellemes, mint inkább csak öngazolóan viccelődő, jósvádájú, de titokban azért majdnem nyegle pamflettnek (hogy a felelősséget is vállaljam ezért a gorombaságért, egy példa: Haraszti: Mi a marxizmus?).

Hogy tévedésekről is szóljak: a legfeltűnőbb a feladatok-funkciók hamis helyzete, buta fölcserélése. Adva van egy (udvariasan szólva) nem eléggé fejlett, nem eléggé organikus és az egyetemes fejlődés legjavával lépést nem tartó társadalom, amelyben még mindig nem vált szét politikai hatalom és ideológia, gazdasági erő és ítéletalkotó-jogalkotó gondolkodás, gyakorlat és kontroll, állam és állampolgár. És ebben az archaikus helyzetben az « ellenzéki gondolkodó » nem azt igyekszik megváltoztatni, ami archaikus, tehát a dolgok, mint például a jogalkotás, a hatalom és a kontroll összemosottságát, hanem elfogadja azt az alapjában voluntarista nézetet, hogy « akarni », « megigazulni », tisztán látni », « programot adni », « fölülelemelkedni », stb. kell. Becsülöm Kenedit, aki minden romantikája mellett is képes volt « fölülelemelkedni » és « belebukni » ezekbe az alapjában véve személyes igényekbe, és önáltatás nélkül belátni, hogy ez nem megy, vagy ha megy, annál rosszabb (s itt meg is védeném egy kicsit a kritikákkal szemben). A feladat-tévesztés számomra már-már érthetetlen példája: több szerző igényesen arra szánja el magát, hogy szembeforduljon a kialakult hatalmi és ideológiai apparátussal és elmondjon egy sor eddig elhallgatott problémát vagy kudarcot, — de közben teljes természetességgel megtartja az apparátus kezén elsorvadt és használhatatlanná sematizált közgazdasági-politikai alapfogalmakat vagy képleteket és előítéleteket (mintha nem maguk ezek a valóságtól elszakadt fogalmak és elképzelések lennének a bajok egyik forrása), illetve az ilyen instrumentummal megközelített részlet-célokat. Lehet, hogy még mindig a Szelényi-Konrád kötéssel vitatkozom, ami ebben az esetben helytelen (mert nincs is benn a Füzetekben), de állandóan

érezem, hogy ott lebeg valami, — mint a vulkánok kitörése után a por —, abból a fátyolos közegből, amit maguk a szerzők is a szocializmus apológiájaként értelmeznek. (Hangsúlyoznom kell: a marxizmus nem azonos ezzel a apológiával, külön kérdés azonban, hogy alkalmazható-e manapság még apologikus felhangok, vallásos hit nélkül).

Nem kerülgetem tovább a forró kását: a magyar kéziratós írók múltból örökölt « szerzői » önérzete (és itt részben arra is gondolok, hogy a magyar értelmiségi, de különösen az író, az éppen adott történelem « szerzője » is szeretne lenni) kisebb vagy nagyobb hézagokkal ráillik a szocializmus apológiájára, annak dacára, hogy a szerzők éppen ezt az apológiát szeretnék leépíteni. Sok írásban ezért érezhető továbbra is a ködfátyol, a konkrét valóságot, vagy annak reális lehetőségeit, szakszerű fölmérését elhomályosító porréteg, régi és újabb porok fátyla, melyet nem sikerült lefújni a dolgokról, vagy az igyekezet: — no most aztán egy nagyot fújunk! (Mindezt persze egy sor idézettel kellene alátámasztanom, de engedjék meg, hogy ne cédulázzam ki a példákat. Amire ki akarok lyukadni, az ugyanis egyszerűbb, s nem filológiai természetű:) túl nagy kérdésekkel foglalkozik a kéziratós magyar irodalom, túl általános, túl erkölcsi, túl « politikus » akar lenni, s ehhez még nem nőtt fel, még nem autonóm, még hiányoznak a részleteredményei, — s ezért nem tud eléggé politikus sem lenni.

Lehet hogy túl merész képekben gondolkodom, de úgy érzem, a politika « hideg » dolog, nemcsak a lehetőségek művészete, ahogy azt a mondás tartja, de a hatalom, a jog, a számítás, a kiszámítás és a lemondás, a visszavonás művészete is. Például nagyon hideg az, ahogy igazi hatalmak birodalmakban gondolkodnak (manapság inkább « blokk »-politikának nevezhetjük), s ahogy a tisztán játékszenvedélytől hajtott kombinációk is vezető szerepet játszhatnak az ilyen politikai tevékenységben. Ha jól üt ki a dolog, sokaknak van haszna belőle (egy példa: Napoleon elvérezte Franciaországot, de a polgári intézmények Európa-szerte meggyökeresedtek), ha rosszul üt ki, a mellékszereplők is fizetik az árát. Nagyon hideg belátás az, hogy Magyarország fő baja ma nem

abból származik, hogy jelenleg a szovjet blokkhoz tartozik, hanem sokkal inkább abból, hogy ez a blokk egyelőre nem tudja megoldani sokszor elemi feladatait sem, ami könnyen katasztrofális végzetté válhat valamennyi résztvevő számára. « Hideg » megállapítás továbbá; hogy a magyar jobban teszi, ha blokkpolitika szintjén egyelőre nem politizál (és itt Péter, veled vitatkozva: — « elfelejti » a független nemzet eszméjét, különben is melyik állam független ma?). Magyarországon kétféle túlélés lehetséges ma: az ösztönös (ezzel foglalkozik az állam és a párt, valamint a népeség legnagyobb része: — apró taktikák, apró előnyök, mellébeszélés, öncsalás), vagy a tudatos (az apró taktikák és előnyök háttérbe szorítása, kikerülése annak érdekében, hogy a szervesült mellébeszélést és öncsalást legalább a saját otthonunktól számúzzuk). Ami megtarthat, az mégis a tények ismerete. Értelmiségi szinten: — a tények gyűjtése, feldolgozása. Ami előbbre vihet (csak egy kicsit: legyünk józanok) az a felejtés és a tanulás állandó kombinálása. Vagyis, hogy a tényektől tanuljunk, és közben sikerrel felejtsük el azt, amit csak a szavak (örökölt, belénk nevelt, nekünk-prédikált szavak), de nem a pillanatnyi tények igazolnak. A meleg dolgokat (mint a Szózat, a sertéspörkölt, vagy a magyar líra kvalitásai) kéretik abból a távolságból szemlélni, amit a történelemmé vált értékek maguknak megkövetelnek. Ha más nem, legyen az figyelmeztetés, hogy éppen az « ösztönösen túlélő » mentalitás fordul mostanában ezek felé a gyomrot néha megfekvő nemzeti értékek felé.

Na de már magam is prédikálok. Talán azért is, mert az utolsó nyolc évben csak távolról szemléltem a dolgok alakulását, s az ember ilyenkor bizonytalanná válik. Amiben azonban biztos vagyok: éppen a távolságtartás kicsi a legtöbb szerző esetében. Érdekes dolog, hogy viszonylag rövid idő alatt (1949-től 30 év telt el) az emberek, az igényességre törekvő értelmiségi is, mennyire rászoktak bizonyos alap-tánc lépésekre, s akkor is menüett-lépésekkel járnak, ha csak egy gödörhöz közelítenek, amelybe valaki éppen beleesett. Aztán fordítva: vannak gödrök, ahová megszokásból belelépnek, s teszik azt akkor is,

ha már újfajta tánc a divat. Egészen konkrétan: — amíg az értelmiség egy kis része késő-marxista terminológiával keres egy alapjában véve nem marxista alternatívát, addig a népeség zöme (ahogy azt Kölnből látom) a maga régi előítéleteit, osztály- illetve réteg-gőgjét (pl. cigány-kérdés) frissíti fel a közben megtanult « szocialista együttélés » erkölcsstanának szabad használatával. Egyre többször lepődöm meg, hogy hazulról nyugati úton lévő, rövid beszélgetésre hozzám belátogató emberek (elsősorban a műszaki típusú polgártársak, vagy a gazdasági életben bizonyos sikert elért szakemberek) milyen magától értetődő módon frissítik fel a régi, utolsó fázisként a Horthy-rendszerből átmentett lojalitás-igényt, — azt a szemléletet, hogy bár a hatalom nem optimális, de ugye rendes ember csak az lehet, aki a hatalmat tiszteli (vagy legalábbis taktikai okokból hallgatólagosan, ellenértékeket várva, « mellékesen » dicsérgeti). Nem, nem arról van szó, hogy valami ellenzékieskedést, vagy éppen anti-kommunizmust, a « megszállók gyűlöletét » várnám el, Isten ments! Csak a távolság-tartást, azt az autonómiát, amit itt nyugaton az átlagember a maga — egyébként önerejéből választott és hatóságként elismert — államhatalmával szemben is fönntart, azt az egészséges szemléletet, hogy ő maga, mint ember, valamint az őt képviselő intézmények két különböző dolog, jól meghúzható határokkal, s ezeket a határokat akkor is hangsúlyozza, ha különben az intézmények munkájával egyetért.

Azt hiszem, az a fajta, a magyar értelmiségtől ellenzékiséget számonkérő hang, ami a Füzetek második számában Kenedi írásában kulminál, nagyrészt azzal magyarázható, hogy őt például az ilyen lojalitás-igény zavarja, miközben nem tud számot adni magának arról, hogy amit sok esetben elvár, az még nem ellenzékiség lenne, hanem ez a fejlettebb típus: nem a jogaiért harcoló, hanem a jogait *érző* ember autonómiája. (Nehéz utólag megállapítanom, hogy amíg nem jöttem nyugatra, volt-e világos elképzelésem arról, hogy milyen az ellenzékieskedés-mentes autonómia.) Nemcsak a mai függetlenül gondolkozókból, de, azt hiszem, az utolsó négy-ötszáz év magyar történelmének az egészéből hiányzik ennek az

utóbbi típusnak, vagy igénynek a higgadt megfogalmazása. Ady politikai cikkei, vagy egy Bibó a kivételek. Rosszul neveltek minket, nem, nemcsak a körülmények, mert azok a szomszéd országokban is hasonlóak voltak, hanem a magyaroknak kijutott elit-réteg; azok az ősök, akik a hősiesség és a többi értékek interpretálásával foglalkoztak. Most aztán látjuk az eredményt: a « reálisan létező szocializmus » és a dzsenti « fenn az ernyő, nincsen kas » furcsa szimbiózisát, mellyel a jó magyarok magukat és másokat megnyugtattani vélnek. Párizsban nehéz ezt rekonstruálni, itt Kölnben is csak ezért tudok beszélni róla, mert amikor eljöttem, éppen kezdődött az « ernyő » szivárványszínű újrahúzósa.

A füzet végül is nagyon hasznos, — egyes részei kifejezetten ehetőek, s ahol nem ízlik annyira, ott jó orvosságként: — kutyaharapást a szőrivel, magyar értelmiségi mentalitást az írásaival... Jó lenne, ha mások is látnák — főleg az érdekeltek, akiknek erre megvan a lehetőségük — hogy a fő feladat (Vajda Mihály is megmondja) a fölmérés, a sokszor döbbenetes és mégis a föld alá taposott tények, körülmények, adatok kiásása és ilyen vagy olyan, ha másként nem megy, kéziratossá publikálása. A magyar öneszmélés (juj de rossz kifejezés!) egyetlen járható, már a múltban is járt útja a falukutatás volt, azzal a kiegészítéssel, hogy ma a falu a városba költözött, és fordítva, tehát mindent kutatni, mérni, közölni kell.

Köln, 1979 január 8.-án

Pernecky Géza

A SZAMIZDAT JÓ DOLOG, DE...

Részletek egy Kenedi Jánoshoz írott levélből

Kedves János, elolvastam « mi az ördögöt fogunk csinálni » című írásodat,¹ s divatjamúlt nyelven szólva problematikusnak találtam. Micsoda érv az, a szamizdat bírálóival szemben, hogy csak akkor bíráljatok, ha tudtok mást,

¹ L. Magyar Füzetek 2.